

Motiejus Kazimieras Sarbievijus

VIENA KNYGA APIE AŠTRŲ IR ŠMAIKŠTŲ STILIŲ¹, arba SENEKA IR MARCIALIS

Apie epigramas, iškalbos puošmenas, rašto šmaikštumą labai visų, kurie turi noro aštriai rašyti ir kalbėti

Tai, ką šioje akademijoje prieš septynerius metus² labai glaustai buvau išdėstęs apie aštrų ir šmaikštų stilių ir ką vėliau, gerokai pataisęs bei draugų prašymų pastūmėtas, išdėčiau Romoje retorikos mokytojams, kai rugpjūčio ir rugsėjo mėnesį³ retorikos mokyklos durys kasdien buvo atviros gausiems klausytojams, be to, labai mokytiems žmonėms⁴, – visa tai, kiek galima labiau sutrumpinęs, nutariau drauge su jumis dar kartą apsvarstyti dėl dviejų priežasčių. Pirmoji yra ta, kad po to, tiesiogiai arba laiškais sulyginęs savo mintis su Italijos, Prancūzijos ir Vokietijos mokslininkų⁵ nuomonėmis, dar rūpestingiau visa tai pergalvojau. Antroji priežastis ta, kad norėjau atgauti teises į savo paties kūrinį, kurį, man nesant, kai kurie, nerūpestingai ir netiksliai užsirašę, skelbė savo klausytojams⁶. Šiuo atveju man rūpėjo ne tiek sava šlovė, kiek mokslas ir tiesa, kuriuos anie, dėl neaiškių minčių apie stiliaus aštrumą ir šmaikštumą klaidingai supratę, dar prasčiau perdavė savo klausytojams. Taigi aš kiek įmanydamas glausčiau dar sykį išdėstysiu savo nuomonę apie šią gražiausią žmonių iškalbos dalį.

I skyrius

ATMETAMOS ĮVAIRIOS MOKSLININKŲ NUOMONĖS APIE STILIAUS AŠTRUMO ESMĘ

I nuomonė buvo tų, iš kurių labai maža tesužinojau apie stiliaus aštrumą⁷: aštri esanti patraukliai pasakyta sentencija, arba gnoma⁸. Šie mokslininkai smarkiai nutolo nuo kalbos aštrumo esmės. Mat nors

¹ Įprastai traktato pavadinimas trumpinamas: lotyniškai *De acuto et arguto*, o verčiant jį į lietuvių kalbą jau senokai nusistovėjo pavadinimo *Apie aštrų ir šmaikštų stilių* tradicija. Nenorėdami privelti painiavos, tokį pavadinimą ir paliekame, nors tikslesnis būtų *Apie aštrumą ir šmaikštumą* (arba *išraiškumą, grakštumą, sąmojingumą* – sąvoką *argutum* galima versti įvairiai).

² T. y. Polocko jėzuitų kolegijoje 1619–1620 m.; čia Sarbievijus dėstė poetikos kursą (prieš tai jį dėstė ir Kražių kolegijoje). Prie traktato teksto Sarbievijus grįžo ir ėmėsi jį taisyti 1626–1627 m. vėl Polocke – šįkart jis čia dėstė retoriką. Pagal jėzuitų mokymo sistemą pabaigę atitinkamą studijų kursą (poetikos, retorikos, filosofijos, teologijos) studentai turėdavo metus ar daugiau jį dėstyti jėzuitų kolegijose.

³ 1623 m. į Romą tęsti teologijos studijų Sarbievijus atvyko 1622 m. kartu su kitais dviem Vilniaus akademijos rektoriaus atrinktais kandidatais ir čia išbuvo iki 1625 m.

⁴ Kai kuriuos iš čia paminimų Romos mokslininkų autorius išvardija antrojo skyriaus pabaigoje (Famianas Strada, Jeronimas Petrucijus, Aleksandras Donatas, Pranciškus Gvinizijus).

⁵ Jie taip pat konkretizuojami antrajame skyriuje.

⁶ Autoriaus pastaba liudija, kad jo teorija sparčiai išpopuliarėjo. Sarbievijui Romoje viešai perskaičius savo traktatą, jo tekstas plito nuorašais, tad, matyt, pasitaikydavo ir klaidų, ir iškraipymų.

⁷ Lot. *acutum*, reiškiantis *aštrumą*, tikslumo ir stilistikos sumetimais šiame tekste verčiamas ne visada identišškai, o atsižvelgiant į kontekstą: *stiliaus aštrumas, kalbos aštrumas, aštrus stilius, aštrus posakis* ir pan. Sarbievijus šalia *acutum* vartoja ir *acumen* – dažniausiai sinonimiškai, bet kai kuriose vietose *acumen* verstinas kaip „smalluma, viršūnė, smailė“.

⁸ Vertime į lietuvių kalbą palikti abu terminai – lotyniškas (*sententia*) ir graikiškas (*gnoma*); Sarbievijus juos vartoja kaip sinonimus.

sentencija yra svarus bei patrauklus posakis, – juk nieko nėra patraukliau, kaip įžvelgti tiesą, kurią gnoma nusako bendriau⁹, – vis dėlto neretai, netgi dažnokai ji išsakoma ir be jokio aštrumo, pavyzdžiui:

*Kiekvienas tegu lavinasi toje srityje, kurią išmano.*¹⁰

Ir, visai atvirkščiai, labai dažnai aštrus posakis neturi jokios gnomos; pavyzdžiui, šis Marcialio pasakymas apie itin sumaniai iškaltas žuvis:

*Tu žiūri į žuvis, iškaltas Feidijo*¹¹:
*Tik vandens įpilk ir tuoj nuplauks.*¹²

Be to, sentencija visuomet esti universalus posakis, paimtas iš kasdienės patirties ir žmonių gyvenimo:

*Narsiems likimas padeda.*¹³

Aštrus posakis, priešingai, dažnai būna paremtas ypatinga¹⁴ medžiaga. Toks yra šis Marcialio dvielis:

*Kad savo taurės nepasiūlai,
Tu ne išdidžiai elgiesi, Hermai, o žmoniškai.*¹⁵

Šitaip vienas iš dvariškių įvertino išskirtinį dalyką, būtent – šlykščią Hermo burną¹⁶. Tačiau nenorėčiau atmesti to aštraus stiliaus ir gnomos giminingumo, kuris matyti iš šių Marcialio eilučių:

*Kas svetimus kūrinis deklamuoja ir dar šlovės trokšta,
Turi ne knygą pirktis, o tylą.*¹⁷

II nuomonė yra tėvo Dionizo Petavijaus¹⁸, kuriam, mūsų prancūzų tėvų paskatintas, aš buvau tuo reikalu parašęs laišką¹⁹. Taigi anas iš Paryžiaus šitaip atrašo:

⁹ Autorius turi omenyje, kad sentencija, arba gnoma, pagrindinę mintį nusako abstrakčiai, bendrąja prasme ir reikia pasistengti įžvelgti, kas už jos slypi.

¹⁰ Cicerono citata, šio perimta iš Aristofano, savaip perfrazuota Horacijaus *Quam scit uterque, libens, censebo, exerceat artem* (Hor. *Epist.* I. 14, 44).

¹¹ Fidijus (Feidijus) – garsus V a. pr. Kr. graikų skulptorius.

¹² Mart. *Epigr.* III. 35. Siekiant tikslumo, pateikiamas visų poezijos citatų pažodinis vertimas.

¹³ Verg. *Aen.* X. 284. Tai žymusis Vergilijaus posakis *Audaces Fortuna iuvat*.

¹⁴ T. y. konkrečia, o ne bendra.

¹⁵ Mart. *Epigr.* II. 15.

¹⁶ Anot Marcialio komentatorių, šioje epigrame minimas Hermas (ar Hormas) pasižymėjęs bjauriu burnos kvapu, tad niekas nenorėjęs gerti iš jo taurės.

¹⁷ Mart. *Epigr.* I. 66. 13–14.

¹⁸ Dionizas Petavijus (Dionysius Petavius, Denys Petau, 1583–1652) – prancūzas jėzuitas, žymus teologas, filologas, leidėjas. Paryžiaus jėzuitų kolegijoje 1618–1622 m. dėstė retoriką, 1622–1644 – pozityviają teologiją. Tarp svarbesniųjų darbų – kritinis dviomis šv. Epifanijaus raštų leidimas (pirmasis leidimas 1622), chronologija *Rationarium temporum* (1633, 1635, 1641 ir kt.), poezija lotynų ir graikų k., psalmių parafrazės graikų k., dedikuotos popiežiui Urbonui VIII (1637), poleminių pobūdžio darbai, didžiausias – teologijos veikalas *Dogmata theologica* (1644 – pirmieji trys tomai, 1650 – ketvirtas ir penktas), sulaukęs daugybės leidimų.

¹⁹ Po mirties išleisti Petavijaus laiškai (Dionysii Petavii Aurelianensis e Societat. Iesu *Epistolarum libri tres*. Parisiis: apud Sebastianum Cramoisy, Regis ac Reginae Architypographum [...] et Gabrielem Cramoisy, 1652), nors toli gražu ne visi, atskleidžia artimas pažintis su Prancūzijos, Italijos, Olandijos ir kitų šalių garsiais žmonėmis ir teikia vertingos informacijos apie jo darbų struktūrą bei metodus.

Apie stiliaus aštrumą, kiek jo galima aptikti kalboje ir atskiruose posakiuose, šitaip maniau: aštriais vadinami retai vartojami ir nelaukti pasakymai, labai glaudžiai susiję su tuo dalyku, apie kurį kalbama. Ši aštraus stiliaus apibrėžimą patvirtina pavyzdžiai, kuriuos įrašėi savo laiške. Atidžiau juos apsvarstęs pamatysi, kad jiems būdingi du dalykai, dėl kurių tie pavyzdžiai ir laikomi aštriais, ir patraukia klausytojus savo žavumu bei malonumu. Mat iš tikrųjų išgirstama tai, kas yra nelaukta ir nuostabiai siejasi su pasakomuoju dalyku. Tokie posakiai giliau prasiskverbia ir išpaudžia žmogaus dvasioje ryškesnį pėdsaką.

Ši žymaus mūsų Draugijos mokslininko mintis apie stiliaus aštrumo prigimtį yra visiškai teisinga tada, kai to aštrumo prigimtis aprašoma tik pagal poveikį²⁰, o ne tada, kai apibrėžiama pagal pačią esmę. Mat, jei kas nuodugnai apsvarstytų netikėtumo esmę (t. y. kiek pasakymas esti nelauktas), tai ją sudaro ne kas kita, kaip aštraus posakio poveikis; juk pačiame kalbos aštrume slypi priežastis, dėl kurios mus kas nors nustebina. Tai savaime suprantama, nes [aštrus pasakymas] iš savo prigimties yra toks, kad nesitikėjome galint taip atsitikti, arba, peripatetiškai kalbant²¹, yra toks, kad nemanėme galint taip įvykti tikrovėje. Be to, tai, ką vadiname netikėtumu, greičiau pritaikoma prie posakio, o ne glūdi jo esmėje, arba, vėl peripatetiškai sakant, tai yra koks nors iš išorės ateinąs pavadinimas, sukuriamas proto, kuriam pats pasakymas yra nelauktas²². Taigi prie netikėtumo prisideda pats skaitytojas, o kalbos aštrumas glūdi pačiame posakyje ir taip yra jame įaugęs, kad aštrumo esmė visiškai nepriklauso nuo skaitytojo. Kalbos aštrumas yra vien tik kalbančiojo vaisius. Vis dėlto pripažįstu, kad netikėtumo esmė visuomet pagrįsta pačiu dalyku. Šis pagrindas ir yra posakio aštrumas. Kai tas aštrumas būna pirmą kartą skaitytojo suvokiamas, tada jis pirmąsyk darosi netikėtas; mat tada skaitytojas pirmą kartą apie tai susimąsto, ir aštrumas jį žavi kaip kažkas nauja ir netikėta.

Taigi stiliaus aštrumo esmę sudaro ne tai, kas yra netikėta, kaip manė tėvas Petavijus, bet greičiau pati priežastis, dėl kurios mums kas nors yra nelaukta. Panašiai, sakykime, gebėjimas juoktis yra vien tik žmogui, kaip mąstančiai būtybei, būdinga savybė, tačiau žmogaus esmę sudaro ne gebėjimas juoktis, o svarbiausioji to gebėjimo priežastis, būtent tai, kad žmogus yra protinga būtybė²³. Juk mes juokiamės ir stebimės tik dėl to, kad protaujame. Vadinasi, ir netikėtumo arba to, kad koks nors posakis mums pasirodo nelauktas, priežastis yra tik ta, jog šiame posakyje esama, viena vertus, tam tikro nedarnumo, o kita vertus, darnumo. Aiškiau tariant, šis posakis, viena vertus, atrodo nesusijęs su pačiu dalyku, bet, kita vertus, vis dėlto atrodo neatskiriama su juo susijęs. Todėl, mano nuomone, tėvas Petavijus teisingai kalba tik vidurinėje [savo apibrėžimo] dalyje („aštriais vadinami... pasakymai, labai glaudžiai susiję su tuo dalyku, apie kurį kalbama“), o antroje dalyje vietoj dalyko esmės, jis, regis, nurodo tiktai poveikį („...retai vartojami ir nelaukti...“). Netikėtumo pobūdį lemia nedarnumo pobūdis, apie ką smulkiau kalbėsime kitame skyriuje. Be to, būna daug netikėtų posakių, kurie nėra aštrūs, nors ir būdami susiję su dalyku. Juk nežinome daugelio posakių, kurie yra teisingi ir siejasi su dalyku, ir kai su jais susiduriame, jie mums atrodo nelaukti, tačiau vadiname juos ne aštriais, o tiesiog teisingais, kaip tai aišku iš filosofijos mokslo²⁴.

²⁰ Lot. *effectum*.

²¹ „Peripatetiškai“ čia reiškia – pagal Aristotelio filosofijos principus ir samprotavimo metodus. Peripatetikų (t. y. „vaikštinėjančiųjų“) mokykla buvo vadinama Aristotelio įkurta filosofijos mokykla (Likėjas, arba Licėjus), mat Aristotelis esą mėgo vaikščiodamas dėstyti savo mokiniams filosofiją. Čia Sarbievijus galbūt daro užuominą į vadinamąją peripatetinę aksiomą *Nihil est in intellectu quod non prius in sensu* („prote nėra nieko, ko anksčiau nebuvo jutimuose“), kurią pagal Aristotelio filosofijos sampratą suformulavo šv. Tomas Akvinietis (*De veritate*, q. 2 a. 3 arg. 19).

²² Plg. su ankstesne išnaša. Peripatetinės aksiomos principu aiškinant aštrumo teoriją, tai, kas protui netikėta ir ateina iš išorės, yra jam anksčiau nepatirta (to „nebuvo jutimuose“), – iš čia ir netikėtumas, ir proto poreikis tai įsisąmoninti ir pavadinti.

²³ Juoką su mąstymu siejo Aristotelis. Tokią traktuotę perėmė ir scholastinė filosofija.

²⁴ Tai atitinka scholastinį tiesos apibrėžimą: *veritas est adaequatio rei et intellectus* (tiesa yra dalyko ir jo supratimo atitikimas).

III nuomonė tokia: aštrus esąs posakis, kuriame yra kokia nors šmaikšti ir reta metafora arba alegorija, ar hiperbolė, ar panašumas arba palyginimas su didesniais, mažesniais bei vienodais dalykais²⁵. Šios nuomonės, regis, laikėsi tėvas Raderis²⁶ Marcialio komentaru pratarmėje ir kai kurie kiti, rašę apie epigramą. Bet kai vienuolyne žodžiu išdėsčiau Raderiui savo nuomonę, anas prisipažino, jog tai nebuvo jo rimtai apgalvotas stiliaus aštrumo apibrėžimas, o vien paprastas ir atsitiktinis aprašymas. O mano nuomonę, kurią išdėstysiu kitame skyriuje, sakėsi mielai apgalvosias. Iš tiesų esti begalė aštrių posakių, kuriuose nesama ne tik metaforos bei hiperbolės, bet ir jokio panašumo ar palyginimo, pavyzdžiui, šiame aštriame Epameinondo pasakyme. Jau nugalėjęs, bet sužeistas Epameinondas²⁷, pasak Valerijaus Maksimo²⁸, šitaip prabilo į saviškius: „Ne mano gyvenimo pabaiga artinasi, bendražygiai, o geresnė ir kilnesnė pradžia: jūsų Epameinondas gimsta, šitaip mirdamas.“ Vadinasi, nebūna taip, kad metafora ar alegorija posakį padarytų aštrių. Jau veikiau atsisakius metaforos ar alegorijos atsiranda aštrumas, kai žodžiui vietoj perkeltinės ir metaforinės prasmės vėl grąžinama jo įprastinė tiesioginė reikšmė. Pavyzdžiui, šios Bidermano²⁹ eilutės:

*Ką davei tu, Lerna³⁰, ką Alkidas³¹, ką jūs, kitos baidyklės, davėte?
Garsėnis buvo anas, nugalėjęs lėšius.³²*

Arba šis Bauhuzijaus³³ dveilis, nukreiptas prieš pamokslininką Flaką, tikrą nuobodą:

*Kas galėtų paneigti, kad tu, Flakai³⁴, kalbėdamas išjudini liaudį,
Kai visas susirinkimas nuo tavęs kalbančio bėga?*

IV nuomonę sužinojau žodžiu iš tėvo Bidermano, manančio, kad aštrumą lemia didesnių, mažesnių ir vienodų dalykų palyginimas. Bet ją, manau, reikia atmesti lygiai kaip ir Raderio nuomonę, nes esti begalė aštrių posakių, kuriuose nesama jokio palyginimo; toks yra anksčiau cituotas Bauhuzijaus pasakymas ir daugybė paties Bidermano posakių.

²⁵ Ši nuomonė pagrįsta Cicerono teiginiais. Plg. *Topica*, 4. 23.

²⁶ Motiejus Raderis (Matthaeus Rader, Raderus, 1561–1634) – vokiečių jėzuitas, filologas, istorikas, retorikos profesorius, Antikos autorių komentatorius, labiausiai žinomas kaip Bavarijos istorijos veikalų *Bavaria Sancta* (3 tomai, Miunchenas, 1615–1627) ir *Bavaria pia* (Miunchenas, 1628) autorius. Parengė išsamius Marcialio kūrinių leidimus su Sarbievijaus minimais komentarais: V. Martialis *Epigrammaton libri XII, xenorium liber I, apophoretorum I*, Ingolstadt, 1599; V. Martialis *Epigrammaton libri omnes*, Ingolstadt, 1602.

²⁷ Epameinondas (apie 418–362 m. pr. Kr.) – karvedys, valstybės veikėjas, Tėbų valdovas, subūręs Bojotijos miestų sąjungą. Sėkmingai kovojo su spartiečiais, išvijo juos iš Vidurio Graikijos. Žuvo Mantinėjės mūšyje, tačiau jo vadovaujami tėbiečiai šį mūšį laimėjo.

²⁸ Valerijus Maksimas (Valerius Maximus, I a.) – romėnų rašytojas; jo žymiausias veikalas – *Isimintini poelgiai ir posakiai (Factorum et dictorum memorabilium libri IX)*.

²⁹ Jokūbas Bidermanas (Jacob Bidermann, Jacobus Bidermanus, 1578–1639) – Sarbievijaus amžininkas, vokiečių jėzuitas, poetas, dramaturgas, rašęs lotynų kalba. Išleido ne vieno leidimo sulaukusių epigramų knygą *Epigrammatum libri tres* (pirmas leidimas 1620).

³⁰ Lerna – ežeras ir upė Peloponese, kur, pasak padavimo, Heraklis užmušė daugiagalvę ežere gyvenusią hidrą; čia Lerna – Lernos hidra.

³¹ Alkidas – Heraklis, Alkėjo anūkas, Dzeuso sūnus, pagarsėjęs didvyriškais žygiais.

³² Cituojama epigrama pagrįsta pasakojimu apie graikų filosofą Diogeną: esą, neturėdamas malkų, jis ugnį pakūręs Heraklio statula ir taip išsiviręs lėšius.

³³ Bernardas Bauhuzijus (Bernardus Bauhusius, Bauhuis, van Bauhuysen, 1575–1619) – belgų jėzuitas, poetas, rašęs lotynų kalba. Sarbievijaus Romos laikotarpiu itin populiarus buvo 1620 m. išleistas antrasis jo epigramų leidimas (Bernardi Bauhusii Antverpiani e Societate Iesu *Epigrammatum Libri V. Editio altera, auctior*, Antverpiae, ex officina Plantiniana, apud Balthasarem Moretum et viduam Ioannis Moreti, et Io. Meursium, 1620). Panašu, kad Bauhuzijaus poetinė kūryba bus dariusi nemažą poveikį Sarbievijaus epigramoms ir pačiai jo aštraus stiliaus teorijai, taip pat krikščioniškos tematikos poezijai.

³⁴ Žodžių žaismas: lot. *Flaccus* – asmens pavardis, *flaccus* – ištižęs, pavėpęs.

V nuomonė, kuriai daug kas karštai pritarė, kadaise buvo maniškė: aštrus esąs koks nors sofizmas³⁵, arba klaidingas argumentavimas, kai koku nors sofistiniu gudravimu apdumiamos skaitytojo akys ir jis maloniai verčiamas pritarti išvadai, visiškai arba iš dalies klaidingai, pavyzdžiui:

*Kai Paula paliko karališkosios Romos rūmus,
Visi galvojo, kad tremtinė yra moteris, o iš tiesų [tremtinė] buvo Roma.*³⁶

Ši nuomonė, jei turimas galvoje aštraus posakio dialektinis išdėstymas³⁷, nėra visiškai klaidinga, nes daugeliu atvejų pastebėsi, kad kiekviename aštriame posakyje, kiek jis susijęs su slaptu argumentavimu, slypi panaši pajuoka. Betgi dažnai aštrų posakį sudaro paprastas sakinytis, turįs tikrą aštrumo požymį be jokio formalaus argumentavimo. Iš to plaukia, kad pats sofizmas nelemia aštrumo prigimties, ypač jei aštrų posakį vertinsime medžiagos suradimo³⁸ požiūriu.

II skyrius

LABIAU TIKĖTINA NUOMONĖ APIE AŠTRUMO PRIGIMTĮ

Perskaitęs beveik visus lotynų ir graikų autorius, kurie savo kūriniuose norėjo pateikti aštraus ir šmaikštaus stiliaus sampratą, daug diskutavęs šiais klausimais su Lenkijos, Prancūzijos ir Italijos mokslininkais, nutariau, kad tikras ir teisingas yra šis aštraus stiliaus apibrėžimas:

Aštrus stilius yra kalba, jungianti savyje nedarną ir darną, kitaip tariant, posakyje esanti taiki nesantaika arba netaiki santaika.³⁹

Kad naujokas suprastų šią aštraus stiliaus prigimtį, aš pirmiausia imuosi pateikti jam kuo aiškesnį medžiaginį palyginimą.

I. Juk bet kokia geometrinė ar medžiaginio daikto smailuma⁴⁰ yra ne kas kita, kaip tam tikras kampas arba dviejų linijų suartėjimas bei susijungimas ir į vieną tašką suaugusių vienybė. Taip atrodo kyliai, kardai, strėlės, ką mes vadiname smailėmis. Šių daiktų smailumą sudaro smaigalys, arba aštragalys; o pats smaigalys, vadinamas smailuma, formaliai susidaro susiejus dviem šoninėms priešpriešais esančioms linijoms, kurios iš pradžių net atrodo priešingos ir viena nuo kitos nutolusios, tačiau pamažu suartėja ir tarsi iš vieno pamato tįsta, kol suauga į vieną smaigalį.

Labai panašus yra retorinis aštrumas. Mat paprastas temos išdėstymas, arba medžiagos pateikimas, yra tam tikras pamatas arba linija, vadinama baze. Iš šios tarsi iš pamato išauga dvi šoninės linijos, tai yra iš vienos pusės tai, kas darniai sutinka su ta medžiaga, o iš kitos pusės tai, kas su ta pačia

³⁵ Sofizmas – tyčia klaidingai sudarytas samprotavimas, formaliai atrodantis teisingas.

³⁶ Čia cituojama Bidermano epigrama (Bidermannus, Epigr. I. 63 (88)) apie šv. Paulą Romietę, šv. Jeronimo mokinę ir bičiulę, kuri jaunystę praleidusi prabangoje, vėliau, jau būdama našlė, išvyko iš Romos ir gyveno asketišką vienuolės gyvenimą.

³⁷ Retorikos ir poetikos terminas (lot. *dispositio*), apibūdinantis retorinės ar poetinės medžiagos išdėstymą; kartais lietuvių k. vartojama ir „dispozicija“.

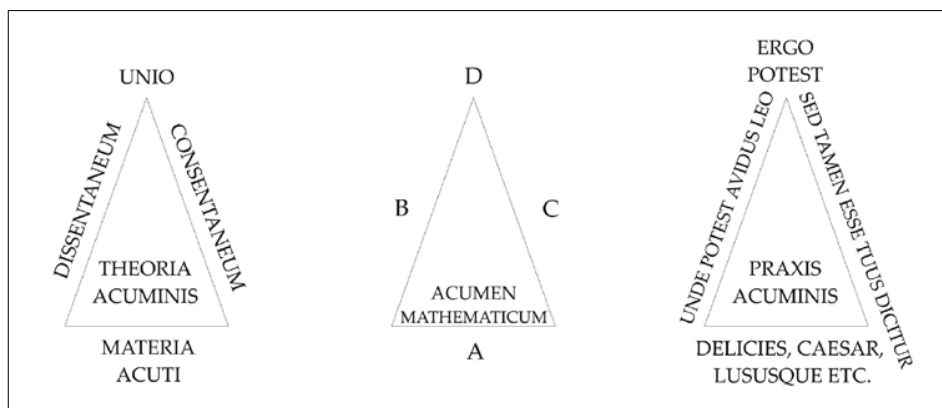
³⁸ Kitaip – invencijos (lot. *inventio*).

³⁹ Lot. *concors discordia, discors concordia*. Šie oksimoronai perimti iš Antikos autorių Manilijaus (*Astronomicon* I. 142: *discordia concors*), Horacijaus (*Epist.* I. 12, 19: *concordia discors*), Ovidijaus (*Met.* I. 433: *discors concordia*) ir kt. Įvairiuose kontekstuose vartoti vėlesnių autorių, kaip terminai taikyti XVI–XVII a. muzikos teorijoje. Vertimas *taiki nesantaika arba netaiki santaika* taip pat yra jėgės į tradicinę vartoseną, taigi ir čia jį paliekame nekeistą.

⁴⁰ Lot. *acumen* – tas pats žodis reiškia ir *aštrumą* ir pastarąja prasme taip pat traktate ne syki vartojamas.

medžiaga nedarniai nesutinka. O kad atsirastų aštrumas, reikia, idant nedarnumas ir darnumas susieitų ir taip suaugtų į vieną daiktą, kad abu tarsi tarsi remtųsi į tą patį pamatą, t. y. kad tai, kas sakoma apie tą medžiagą, arba bazę, iš vienos pusės atrodytų visiškai su ja nederama, o iš kitos pusės puikusiai derėtų ar bent jau atrodytų, kad dera. Ir kaip matematinę ar medžiaginio daikto smailumą sudaro dviejų skirtingų viena priešais kitą iš vienos trečiosios kylančių linijų, taip ir retorinį aštrumą būtinai sudaro iš pačios medžiagos, apie kurią eina kalba, išaugančių darnumo ir nedarnumo vienovė bei glaudus ryšys.

Prieš tavo akis – nubraižytos vienokio ir kitokio aštrumo figūros⁴¹:

*Kaipgi gali besotis liūtas gailėtis pagauto grobio?
Bet sako, kad jis yra tavo: vadinasi, gali.*⁴²

Aiškiau tai suprasi iš šio Marcialio pavyzdžio apie Cezario liūtą, kuris išbadėjęs vis dėlto paliko nesudraskytus palei jo nasrus lakstančius kiškučius. Atkreipk dėmesį į keturis dalykus, kuriuose glūdi visas aštrumas.

Pirma, yra pati medžiaga, apie kurią aštriai rašyti nutarė poetas, būtent – kiškelių pasigailintis liūtas. Tai pirmas dalykas, sakykime, linija A.

Antra, yra šioje medžiagoje rastas nedarnus turinys; juk nedarnu tai, kad išbadėjęs liūtas gali gailėtis grobio, netgi pagauto ir kone į burną įbėgančio. Tai perteikta pirmojoje pabaigos eilutėje: „Kaipgi gali besotis liūtas gailėtis pagauto grobio?“ – linija B.

Trečia, yra toje medžiagoje surastas darnus turinys: juk šis liūtas ne bet koks, o romaus Cezario, neskubančio pralieti kraujo. O todėl dera, kad ir pats liūtas būtų panašus į šeiminką. Tai perteikta šiais žodžiais: „Bet sako, kad jis yra tavo“ – linija C.

Ketvirta, yra pati darnumo ir nedarnumo vienovė, arba santaika, kurioje slypi pats aštrumo turinys: juk iš tiesų taip atsitinka, kad kažkoks išbadėjęs, bet Cezariui priklausęs liūtas pasigaili grobio. Tai perteikta šiais žodžiais: „Vadinasi, gali“ – taškas D.

II tinkamas būdas išsiaiškinti stiliaus aštrumo sąvoką – atsižvelgti į paties aštraus stiliaus poveikį ir būdingąsias savybes. Taigi aštraus stiliaus poveikis ir būdingoji savybė yra sukelti klausančiojo dvasioje nuostabą ir džiugesį. O nuostaba kyla iš netikėtumo, tai yra kai išgirstame ką nors, ko nesitikėjome ir

⁴¹ Schemoje pateiktų lotyniškų sąvokų reikšmės: pirmasis trikampis: *theoria acuminis* – aštraus stiliaus teorija, *materia acuti* – aštrumo medžiaga, *dissentaneum* – nedarnus turinys, *consentaneum* – darnus turinys, *unio* – vienovė; antrasis trikampis: *acumen mathematicum* – matematinė smailuma; trečiasis trikampis: *praxis acuminis* – aštraus stiliaus praktika, *Delicias, Caesar, lususque* etc. – „Matėme mes žaidimus, Cezari... ir t. t.“, *unde potest avidus leo* – „kaipgi gali besotis liūtas...“, *sed tamen esse tuus dicitur* – „bet sako, kad jis yra tavo“, *ergo potest* – „vadinasi, gali“.

⁴² Mart. *Epigr.* I. 14, 5–6.

kieno priežastis ilgai mums buvo nežinoma, todėl nemanėme tai galint atsitikti. Mat, kaip moko Aristotelis, nuostaba kyla iš priežasčių nežinojimo⁴³. Vėlgi, jei ši nuostaba susijusi su džiugesiu (taip visuomet atsitinka, kai perprantame aštrų sąmojų: juk juo stebimės, jausdami džiugesį), tai, kita vertus, turi būti susijusi ir su tam tikru atskleidimu iki šiol nežinomos priežasties, dėl kurios matome atsitinkant tai, ką nesitikėjome galint atsitikti. Taigi kaip nuostaba kyla labiausiai iš nedarnumo, nes iš tikrųjų girdime atsitinkant ką nors nesuderinama, taip džiugesys savo ruožtu kyla veikiausiai iš darnumo, nes tai, ką manėme nederant su kalbamuoju dalyku, jau iš tiesų pamatome kuo puikiausiai su tuo dalyku derant. Taip nuostabos ir džiugesio jungtis atitinkamai kyla iš nedarnos ir darnos jungties.

Nors jau ir aišku, kad tai tiesa, įrodinėjame toliau. Kadangi dvasios džiugesys ir tarsi savotiškas jos praplėtimas, atpalaidavimas bei išliejimas turi pasižymėti tam tikra įvairove, kurioje ji prasiplėstų, atsipalaiduotų ir išsiliėtų, iš to plaukia, kad aštriame posakyje, priklausomai nuo to, kas jame mums kelia džiugesį, būtinai turi slypėti tam tikra įvairovė, kitaip tariant, vienovėje ar kokiame vienyje, apie kurį rašome, slypi dvasią atpalaiduojantis ir praplečiantis daugiariopumas. O kadangi aštrus posakis ne tik mus džiugina, bet ir kelia nuostabą, tai būtina, kad šioje įvairovėje vienas dalykas mums būtų lyg ir žinomas iš anksčiau, o kitas, taip pat iš anksčiau, lyg ir nežinomas. Mat jeigu ir vienas, ir kitas būtų žinomas iš anksčiau, visai nebūtų netikėtas ir todėl nei stebintų, nei džiugintų. Vadinasi, reikia, kad viena tos įvairovės dalis būtų žinoma iš anksto – pavyzdžiui, įprastas išbadėjusio liūto aršumas, o antroji dalis, būtent – ne apskritai išbadėjusio liūto, o Cezario liūto neįprastas romumas. O kodėl gi išbadėjęs liūtas – kaip tiesiog išbadėjęs arba tiesiog kaip liūtas – yra romus, – tai turi būti paslėpta. Tuo tarpu priešingoji šiam dalykui dalis turi būti iš anksto aiškiai arba painiai paaiškinta ir žinoma, nes iš anksto reikia žinoti tik tą nedarnumo turinio dalį, kuri visoje įvairovėje esti pirmoji:

Kaipgi gali besotis liūtas gailėtis pagauto grobio?

O antroji tos įvairovės dalis sužinotina tik paskiau. Taip visas tas posakis bus nelauktas. Antroji įvairovės dalis ši:

Bet sako, kad jis yra tavo.

Tačiau įsidėmėk, kad nebūtinai visada iš anksto žinomas turi būti būtent nedarnumas, o darnumas – vėliau; galima iš pradžių žinoti nedarnumą, o darnumą sužinoti paskui. Juk stiliaus aštrumas, kaip jau sakėme pradžioje, yra glaudus nedarnumo ir darnumo ryšys, nesvarbu, katras sužinomas pirmiau, o katras – vėliau. Juk jų vienovė lygiai taip pat gali vadintis ir būti tiek netaiki santaika, tiek ir taiki nesantaika. Man regis, kai kurie nėra į tai atkreipę dėmesio. Taigi vėl eikime nuo pirmo prie galutinio dalyko: kaip nustebimo ir džiugesio priežastis yra vienas nelauktas dalykas, kuris iš tiesų atsitinka, ir kitas lauktas, – taip savo ruožtu galutinė laukto ir nelaukto dalyko priežastis bei tarsi objektyvi laukimo ir, sakyčiau, nelaukimo esmė yra patsai jungtinis nedarnumo ir darnumo turinys. Čia tučtuojau mintis būtinai užkliūva už panašaus dalyko, kai žmogus, viena vertus, mato tikrai atsitikus tai, ką nemanė galint atsitikti, arba neįvykus ko nors, ką manė galint atsitikti, ir ima tuo stebėtis. O jei vėliau žmogus randa kokią nors tinkamą priežastį, kodėl neatsitiko nedarnus dalykas arba kodėl atsitiko darnus, tai tučtuojau, be kita ko, jis ima dar ir džiaugtis, kol ilgainiui pradeda pritarti ir vienam, ir kitam bei linkti prie abiejų, vėlgi vieningai sutikdamas su jų įstabilia vienove; ir net tai, kas anksčiau jam atrodė esąs to dalyko nedarnumas, dabar jau atrodo esąs darnumas, arba atvirkščiai. Šis pačios įvairovės padarinys slypi abiejų dalykų vienovėje:

⁴³ Teiginys iš Aristoteliui priskiriamo, bet abejotinos autorystės veikalo *Mechanica*, I, 847a, 11sq.

vadinasi, gali.

Labai gerai įsidėmėk, kad būtinas ne išankstinis aktualus nedarnumo arba darnumo nežinojimas, bet tik galimas ir fundamentalus⁴⁴, t. y. kad darnumo ir nedarnumo santykis būtų toks, jog vieną pažinus, kitas savo ruožtu reikalautų likti paslėptas, vadinasi, tinkamas nepažinimui. Taigi nėra būtinas aktualus nepažinimas, arba pats formalus nelaukimas, kaip, regis, linko manyti Dionizas Petavijus. Galima pasiremti tuo, kad, pavyzdžiui, kokios nors epigramos tikrai aštri užbaiga, net ir daugybę kartų perskaityta, iš tiesų vis tiek tebelieka aštri, nors joje slypintis tiek nedarnumo, tiek ir darnumo turinys aktualiai jau yra žinomas ir netgi nesyk apsvarstytas, taigi nei vienas, nei kitas nebėra nelauktas. Vadinasi, aštrumo esmę sudaro ne formalus ir aktualus, o virtualus ir fundamentalus⁴⁵ netikėtumas. Virtualus, arba fundamentalus, netikėtumas yra pats nedarnumo ir darnumo sujungimas. Tai ir yra priežastis ir svarbiausias pagrindas, kodėl mums kas nors būna nelaukta, nors ir atitinka [kalbamąjį] dalyką.

Tokia yra mano sena nuomonė apie aštrumo prigimtį. Jai pritarė visi mokslininkai, su kuriais tik teko kalbėti Romoje, taip pat pakartotinai ją savo raštais patvirtino tėvas Bauhuzijus, tėvas Raderis, tėvas Kausinas⁴⁶, tėvas Kornelijus Hugonas⁴⁷ veikale, dedikuotame vienam mūsų Draugijos nariui belgui⁴⁸, o ypač – Famianas Strada⁴⁹, Jonas Baptistas Seranas⁵⁰, kuris jau savo kalba paliudija esąs aštrialiežuvis, tėvas Petrucijus⁵¹, Aleksandras Donatas⁵² ir Pranciškus Gvinizijus⁵³.

Iš lotynų kalbos vertė Ona Daukšienė

⁴⁴ Arba pamatinis. Žr. tolesnę išnašą.

⁴⁵ Formalumas ir aktualumas, virtualumas ir fundamentalumas (*formaliter et actualiter, virtualiter et fundamentaliter*) – scholastinės filosofijos terminai, nusakantys Aristotelio suformuluotą veiksmo (pirmieji du) ir galimybės (antrieji du) priešpriešą.

⁴⁶ Mikalojus Kausinas (Nicolaus Caussin, 1583–1651) – prancūzų jėzuitas, retorikos profesorius, mokslininkas, labai populiarus XVII a. retorikos veikalo (*De eloquentia sacra et humana libri XVI*, Parisiis, 1619) autorius.

⁴⁷ Tikriausiai turimas galvoje Hermanas Hugonas (Hermannus Hugo, Herman Hugon, 1588–1629) – belgų jėzuitas. Jam priklauso šie savu laiku žinomi veikalai: *De prima scribendi origine et universa rei literariae antiquitate*, Antwerpiae: ex officina Plantiniana, Balthasar et Johannes Moretus, 1617; emblemų rinkinys *Pia desideria emblematis, elegiis et affectibus SS. Patrum illustrata*, authore Hermanno Hugone, Antwerpiae, 1624 – pasak tyrėjų, „populiariausia XVII a. religinių emblemų knyga“, sulaukusi 42 leidimų ir išversta į daugelį Europos kalbų.

⁴⁸ Hermano Hugono veikalo *De prima scribendi origine...* pirmasis, 1617 m., leidimas dedikuotas tėvui Karoliui Skribanui (Carolus Scribanus), tuometiniam Flandrijos-Belgijos jėzuitų provincijos provincijolui.

⁴⁹ Famianas Strada (1572–1649) – italų jėzuitas, poetas, istorikas, retorikos profesorius Romoje, vienas iš keturių jėzuitų (tarp kurių buvo ir Sarbievijus), popiežiaus Urbono VIII pasitelktų brevijoriaus himnų reformai.

⁵⁰ Lenkų mokslininko sarbievisto Stanisława Skiminos (Stanislavo Skiminos) nuomone, čia minimas Jonas Seranas (Ioannes Serranus, Jean de Serres, 1548–1598) – istorikas, Platono kūrinių vertėjas ir leidėjas, psalmių vertėjas. Šis asmuo, be to, buvo kalvinistų kunigas, parašęs prieš jėzuitus nukreiptą veikalą *Doctrinae Jesuiticae praecipua capita*. Taigi arba Sarbievijus tarp savo amžininkų jėzuitų jį mini „aštrumo“ sumetimais, arba turi galvoje kitą autorių, kurio identifikuoti kol kas nepavyko.

⁵¹ Jeronimas Petrucijus (Hieronymus Petrucci, m. 1669) – italų jėzuitas, žinomas poetas, retorikos profesorius Romoje, vienas iš Urbono VIII brevijoriaus himnų reformos talkininkų.

⁵² Aleksandras Donatas (Donatus, Donati, 1584–1640) – poetas, archeologas, retorikos profesorius Romoje, žinomas retorius.

⁵³ Pranciškus Gvinizijus (Franciscus Guinisius, Francesco Guinigi, 1588–1653) – poetas, retorikos profesorius Romoje.